

УДК 81'255

ВЖИВАННЯ ФЕМІНТИВІВ, ЯК ПРОЯВ ҐЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ

Собецька Н.В.

Тернопільський національний економічний університет

У статті розглянуто загальні й професійні найменування осіб чоловічої і жіночої статей, як найбільш активні й динамічні категорії слів української мови. Автор акцентує на використанні фемінтивів у їх лексичних підгрупах, закликаючи до активного вживання наведеної підсистеми у повсякденному житті, засобах масової інформації та літературі. Яскраві приклади лексичних одиниць надають належного рівня гендерного регулювання і мови, і суспільного життя загалом.

Ключові слова: фемінтив, маскулітив, словотвір, лексичні одиниці, тенденції.

Постановка проблеми. Україна на початку ХХІ століття опинилася у вирі складних і тривалих політичних, економічних, соціальних трансформацій, пов'язаних з поступовою зміною адміністративно-командної моделі управління суспільством демократичною моделлю, побудовою громадянського суспільства. Такі трансформації супроводжуються необхідністю формування демократичної культури суспільства і її невід'ємного елемента – гендерної культури. Саме тому дослідження гендеру є досить актуальним напрямом, особливо сьогодні, адже проблема рівноправ'я чоловіка і жінки охопила всі сфери соціуму, та впливає на їх місце та роль у суспільстві. Стаття позначає біологічні особливості людини, а гендер – це соціальна стаття, що характеризує особистість з усіма її психологічними та соціальними складовими.

Потужним інструментом формування і транслювання гендеру, гендерної демократії, гендерної культури суспільства є література та медіа-технології, що в епоху становлення інформаційного суспільства стають частиною повсякденного життя людини, частиною культури суспільства. Засоби масової інформації здатні легітимізувати гендерні ідеї і поняття, що формуються гендерною політикою й ідеологією, значно підвищити ймовірність їхнього прийняття глядачами й читачами. Ефективність формування гендерної культури залежить як від державної, політичної і громадської гендерної політики, так і від гендерної стратегії й ідеології, презенту-

тованих суспільству образів у літературі та засобах масової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упровадження гендерної рівності в освіту, літературу, засоби масової інформації має багатоаспектний характер та висвітлюється в значній кількості сучасних публікацій. жодна гендерно-зорієнтована робота не обходиться без посилання на праці, які можна вже вважати класичними: наприклад, С. Вихор, Т. Говорун, Т. Голованової, І. Іванової, О. Кізь, Л. Кобелянської, В. Кравець, Г. Лактіонової, О. Луценко, І. Мунтян, О. Остапчук, О. Петренко, Ю. Стребкова, П. Терзі, О. Цокур, С. де Бовуар, К. Мілет, О. Забужко, С. Павличко та багато інших відомих авторів.

Мова, як символічна влада є рушійною силою розвитку суспільства, як зазначає П'єр Бурдьє, французький соціолог і філософ, представник постструктуралізму. Він трактує мову як поле, де панує боротьба за престиж, визнання, популярність, авторитет. Лінгвістичні стосунки влади не вичерпуються лінгвістичними силами. Головними є не суфікси чи словотвірні моделі, а статус мовців, які вживають ці слова. Ціла соціальна структура присутня у кожному акті мовної взаємодії. Безперечно, мова формується на перетині влади, ідеології, політики, і сила слів залежить від віри в їхню легітимність, а також легітимність тих, хто їх промовляє.

Невирішені аспекти загальної проблеми. Еволюція назв жінок висвітлена частково в різних лінгвістичних дослідженнях, проте функціону-

вання їх переважно в розмовному, художньому та публіцистичному стилях як стилістичномаркованих, з розмовним відтінком у значенні та виведенні назв жінок на рівень загальноживаних стилістично нейтральних слів й досі залишаються непомітними. Загальні й професійні найменування осіб чоловічої і жіночої статей – найбільш активна й динамічна категорія слів української мови, яка й визначила **актуальність** обраного нами дискурсу. Вона швидко, безперервно й прогресивно розвивається, перебуваючи у великій залежності від позамовних чинників. На ній відобразилися катаклізми усіх історичних епох і далі продовжують визначати її обличчя. Особливих і рекордних змін упродовж історії розвитку української мови зазнали найменування осіб жіночої статі. Завдяки цьому вони виокремилися на українському лексичному тлі з власною неповторною історією і становлять окрему підсистему слів. Зі словника гендерних термінів дізнаємося, що **фемінітиви** – це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду, що належать до всіх людей, незалежно від їхньої статі: льотчик – льотчиця, письменник – письменниця, професор – професорка, директор – директриса тощо. Тобто, можна сказати «Вона є викладачем англійської мови», так само, як і «Вона є викладачкою англійської мови». Проте вважаємо, що фемінітиви – не просто слова для називання жінки. Якщо мова виражає нерівності між чоловіками та жінками, применшуючи досягнення жінки, то вже самим вираженням такого стану справ – це узаконює. Саме тому **метою** нашого огляду є розкриття фемінітивів у їх лексичних підгрупах, мовне планування до активного вживання фемінітивів у повсякденному житті, засобах масової інформації та літературі.

З довготривалою, безперервною історією становлення і формування, де переплелися різні тенденції, лінгвальні й екстралінгвальні процеси, фемінітиви постали в сучасній українській мові як самобутня, неповторна категорія слів, що має право претендувати на окрему лексичну підсистему. Мовознавиця Марія Брус зазначає, що нові тенденції у формуванні іменників-назв жінок з'явилися на початку XXI століття. Давніми ж і незмінними тенденціями творення фемінітивів є додавання суфіксів до маскулітивів (слів чоловічого роду). Деякі слова утворилися ще у дописемний період. Єдиними винятками, коли жіночі іменники не були утвореними від чоловічих, є кілька прикладів з минулих століть: берегиня, породілля, невістка, вдова, мати, баба, діва тощо. Унікальним є слово доярка, від якого утворилося слово дояр, це сталося після того, як професію механізували. «Інший незвичний приклад – слово медбрат. Воно хоч і побутує в розмовній мові, проте, в офіційних документах значиться як медсестра» [2].

Сьогодні фемінітиви становлять досить обширну і багатогранну підсистему слів в понад п'ять тисяч номінацій. Вони мають належну термінологічну базу (поняття з основою фемін- та інші), відповідний статус самостійних лексичних одиниць, утворюють велику кількість лексичних підгруп (назви жінок за діяльністю, назви жінок за спорідненням тощо), характеризуються різними стилістичними ознаками, семантичними

відношеннями між собою, мають усталену словотвірну базу, власні способи деривації і самі виявляють словотвірну спроможність. Проте здобутки й перспективи розвитку фемінітивної системи української мови потребують цілісного й комплексного опрацювання.

Кожний період в розвитку фемінітивної системи характеризувався певним співвідношенням питомих і запозичених лексичних одиниць, але сьогодні воно набуло ще й додаткової характеристики – питомі й іншомовні фемінітиви зіставляються на стилістичному рівні. Так, слова мадам, леді, місіс, дама, панна та подібні мають урочистий, пишний стиль, виражають поважне звертання до жінки і можуть належати до книжної лексики, а слова жінка, баба «жінка», невіста «жінка» мають розмовний, дещо знижений відтінок і властиві народній мові. Книжний характер мають також найменування жінок з іншомовними складовими частинами (префіксами, коренями, суфіксами) на зразок псевдомама, суперзірка, екс-фігуристка, що відповідають синтаксичним сполученням в українській мові несправжня мама, найкраща зірка, колишня фігуристка. Іншомовні слова на зразок синьйора, герлфренд, путана звучать більш строго, твердо, поважно у порівнянні з відповідними милозвучними українськими словами жінка, подруга, повія. Питомі фемінітиви є, зрозуміло, більш вживаними, ніж іншомовні, наприклад: жінка і феміна, красуня і міс, служниця й одаліска, хоч може бути і навпаки, наприклад: манекенниця і позувальниця, поетеса і віршовниця чи віршувальниця. Такі приклади засвідчують, що питомі та іншомовні фемінітиви можна характеризувати як книжні й розмовні, згрубіло-зневажливі й лагідно-пестливі, активні й пасивні [2].

У зв'язку з тим, що жінки в Україні почали виходити на політичну й економічну арену значно пізніше, гостра потреба фемінізації назв посад та професій виникла нещодавно. Проте, багато науковців, а серед них і доктор філологічних наук, професор Олександр Пономарів підкреслюють, що доцільно вживати жіночі відповідники й до даної лексичної підгрупи. «Коли чоловічі посади чи професії опановують жінки, то утворюються й слова на позначення їх: директорка, завідувачка, лікарка, організаторка. Так само дизайнерка, лідерка, прем'єрка». У своєму ще одному записі доктор філологічних наук пише: «Продавчиня» звучить набагато краще, ніж «продавщиця». Порівняймо: «кравчиня» від «кравець», як «продавчиня» від «продавець». «Фотографиня» – незвично, але відповідає законам українського словотвору, і до цього слова можна звикнути». Автор зазначає, що у засобах масової інформації досить часто можна почути й прочитати: перед мікрофоном журналіст Леся Чорна; гостей привітала вчитель української мови; ваша кореспондент взялась перевірити ці факти; Софія Русова – письменник, історик, педагог, викладач, громадський діяч. Такі конструкції суперечать морфолого-стилістичним нормам української мови. Вони є наслідком невмотивованого перенесення рис офіційно-ділового стилю (де підкреслюється не стать людини, а її службове чи суспільне становище) на художнє, публіцистичне та розмовне мовлення» [4, с. 57-62].

Однак слід зазначити, що поміж іменниками – назвами професій, звань, посад є чимало

слів, уживаних у формі чоловічого роду для позначення й чоловіків, і жінок: академік, інженер, кандидат, педагог, президент, ректор. Це, вочевидь, пояснюється тим, що колись такі професії мали тільки чоловіки. Та в міру набуття їх жінками з'явилися жіночі відповідники: бандуристка, доповідачка, лікарка, організаторка тощо.

«Слова авторка, аспірантка, дописувачка, журналістка, контролерка, лекторка, редакторка та інші зафіксовані в словниках, цілком нормативні. Отже, їх можна і треба вживати: перед мікрофоном журналістка Леся Чорна, ваша кореспондентка взялася перевірити ці факти; Софія Русова – історик, педагог, письменниця, викладачка, громадська діячка і т. д.», – пише доктор філологічних наук [там само].

Натомість, у мові активно використовують назви в жіночому роді, зазвичай, тільки низькокваліфікованих чи низькооплачуваних занять: прибиральниця, кухарка, домогосподарка, покоївка, манікюрниця, офіціантка. Такі ж слова як професор, ректор, науковець на думку неприхильників фемінітивів, звучатимуть не так статусно. У підручнику «Гендер для медій» зазначають, що якщо враховувати, що чоловіки встановлюють норму: юридичну, культурну, релігійну тощо, то назва чоловічого роду «звучить» компетентніше, авторитетніше і без емоційних конотацій, жіночі ж назви видаються применшувальними і статусно нижчими [3, с. 70]. Іноді нові фемінітиви навмисно маркуються стилістично. Наприклад, слова депутатка, керівниця можуть вживатись, щоб підкреслити негативне ставлення до жінки або виразити жартівливо-іронічний відтінок: «Міністр розповів, що візьме собі у депутатки жінку.» Натомість позитивне або нейтральне ставлення виражають іменниками чоловічого роду: «Адвокат відстоювала у судді права політичних арештантів» [6].

Олександр Пономарів у своїй книзі «Культура слова» також писав про такі випадки. «Дехто висловлює міркування, що, наприклад, слово поет (коли йдеться про жінок) слід застосовувати до видатних митців слова, а поетеса – до пересічних майстрів віршування. Погодитися з цим важко. Славетна поетеса античного світу Сапфо (VII-VI ст. до н. е.) не втрачала в славі через те, що греки звали її не поетес «поет», а поетрія «поетеса». Та й в українській мові слова поетеса, поетка означають «жінка, що пише вірші». А вимір її таланту позначаємо епітетами геніальна, велика, видатна, відома, знана тощо: «Наші критики ставлять в одну лінію і поетів, і поетес, і літераторів, і літераторок; не знаю, як хто, а я не раз казала їм за це спасибі» (Леся Українка); «І досі в годинах утоми і нудьги відчуваю два бажання, і бореться душа поетки з душею «громадянки» (Уляна Кравченко) [4, с. 132].

З позицій словотвору, українській мові властиве утворення фемінізованих назв посад через суфіксальну деривацію. Суфікси: -к, -иц, -ин є історично закоріненими та продуктивними. Такі назви як викладачка, дослідниця та письменниця стали загальноновживаними в українській мові, іменник адвокатеса, хоч не є узусом, але це слово зазначене в словниках, з позначкою розмовне, а програмістка, депутатка, контролерка часто зустрічаються в мові ЗМІ.

Однак, деякі аналогічні утворення мають здебільшого розмовний та пейоративний відтінок: президент – президентша, посол – посолша, доцент – доцентка, директор – директорса (директорка пейоративного відтінку немає, але вживається зазвичай в усній формі). Такі форми жіночого роду в українській мові неможливо використовувати в офіційному спілкуванні, тому в аспекті перекладу українською з інших мов виникає проблема їх відтворення.

Для деяких прикладів наразі не існує українського загальноприйнятого відповідника назви професії, тому у більшості випадків для позначення високих посад використовуємо слово «пані», що допомагає передати жіночий рід, наприклад: пані консул, пані суддя, пані мер, у інших – іменник чоловічого роду залишається незмінним: начальник відділу, ректор.

Проблема фемінізованих назв не є суто лінгвістичною, найбільшою мірою вона пов'язана безумовно з перекладом з різних мов. Саме тут виникають труднощі з узусами кількох мов, що зумовлені різними культурними традиціями. В українській мові явище фемінізації чоловічих назв професій не простежується у великому масштабі. Вчені стверджують, що відсутність жіночого роду в багатьох іменників цієї категорії пояснюється не мовними факторами, а соціальними та історичними чинниками. Для цього потрібен час, він зможе визначити, які лексико-граматичні інновації стануть нормативними, а які вийдуть з ужитку. Найкращим матеріалом для дослідження будь-яких змін у мові є засоби масової інформації, адже цей сектор найшвидше реагує на ці мовні зміни. Загалом можна зробити висновок, що фемінізація назви посад та титулів вже давно мала б стати узусом у повсякденному житті.

Підводячи межу наголошуємо, що на сьогодні в українській мові є ще ціла низка професій і посад, які продовжують називати формами чоловічого роду попри те, що жінки опановують різні професії і посідають високі посади. Все ж акцентуємо, що доцільно вживати жіночі відповідники назв професій в українській мові у повсякденному житті, адже мова постійно розвивається, і чим частіше будуть звучати такі назви, тим швидше вони стануть узусом і перестануть різати вухо, а створення та встановлення нових «рівноправних» мовних норм буде сприяти кращому взаєморозумінню під час комунікації.

Однак слід взяти до уваги й той факт, що чоловічі і жіночі назви однієї професії досі відображають різні поняття, до прикладу: акушерка – експертка з пологів, акушер – лікар, який має більший статус; секретарка – особа, яка веде діловодство, секретар – чоловік з великою відповідальністю (держсекретар, вчений секретар); майстер – чоловік, який щось вправно робить, майстриня – народна умілиця, яка вмє вишивати чи в'язати; господар ситуації, але господиня дому. Відповідно до того, як ринок праці гендерує суспільство, систематично знецінюючи діяльність жінок, так і мова залучається в ці механізми знецінення та упідлеглювання.

Тож задля демократизації суспільного життя маємо розвивати символічний капітал у жіночих назвах професій. Для цього потрібно, щоб більше жінок на високих посадах (наприклад, на поса-

ді головної лікарки чи директорки) вживали у в офіційних документах на позначення своєї посади фемінітиви.

Висновки з даного огляду. Наведені приклади вияскравлюють чинники, які насправді визначають напрям мовної політики щодо вживання чи уникання фемінітивів у публічному просторі. Очевидно, найважливішими серед них є ставлення до жінок, яке панує в конкретному суспільстві, прийняті у мовній спільності взаємини між статями, а також стан жіночого руху. Водночас

аргументи, які в нас часто наводять: «звучить – не звучить», «неможливо утворити жіночу назву через збіг приголосних», «виражає применшувальні смисли» – затемнюють сам факт, що Україна уже більше двадцяти років живе без належного гендерного регулювання і мови, і суспільного життя загалом. Адже, доцільне, чи то пак безпечне, мовне планування мало б сьогодні повернути українську мову назад у центрально-європейське русло, зокрема, завдяки частішому вживанню фемінітивів.

Список літератури:

1. Богачевська-Хом'як М. Суспільство переосмислює ролі жінок і чоловіків в Україні // *Очіма жінок*, 1998.
2. Брус М. Фемінітиви української мови в переплетенні давніх і сучасних тенденцій. – <http://litmisto.org.ua>
3. Маєрчик М., Плахотнік О., Ярманова Г. Гендер для медій. Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей. – Київ: Критика, 2013.
4. Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради. – Навч. посібник. 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 240 с.
5. Слінчук В. В Соціальна типізація гендерних стереотипів у мові ЗМІ // Київ: Наукові записки Інституту журналістики. – 2004. – С. 67–73.
6. Europe.Newsru.ua <http://europe.newsru.ua/>
7. LiveJournal <http://www.livejournal.com.ua/>

Собецкая Н.В.

Тернопольский национальный экономический университет

УПОТРЕБЛЕНИЕ ФЕМИНИТИВОВ, КАК ВЫРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье рассмотрены общие и профессиональные наименования лиц мужского и женского пола, как наиболее активные и динамические категории слов украинского языка. Автор акцентирует внимание на использовании феминитивов в их лексических подгруппах, призывая к активному употреблению представленной подсистемы в повседневной жизни, средствах массовой информации и литературе. Яркие примеры лексических единиц придают должного уровня гендерного регулирования и языка, и общественной жизни в целом.

Ключевые слова: феминитив, маскулинитив, словообразование, лексические единицы, тенденции.

Sobetska N.V.

Ternopil National Economic University

APPLICATION OF FEMINITYVES AS A MANIFESTATION OF GENDER CULTURE

Summary

The article deals with common and professional names of people belonging to both sexes, as they are the most active and dynamic categories of Ukrainian words. The author focuses on feminityv usage in their lexical subgroups encouraging the operation of active subsystems in everyday life, media and literature. Notable examples of lexical units provide the proper level of gender regulation in language as well as in general social life.

Keywords: feminityv, maskulinityv, word formation, lexical items trends.